

Módszertani ajánlás
a Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum
új sorozatának (Series Nova) szöveggondozásához

A *Bibliotheca* 1930 és 1946 közötti első sorozatának célja a magyar vonatkozású latin nyelvű irodalom szövegemlékeinek megbízható, modern textológiai elvek szerinti kiadása volt. A sorozatot szerkesztő Juhász László főként a humanista irodalom alkotásait kívánta publikálni, de messze tekintő címadása tudományos divatoktól mentesen kapcsolta egybe azt, ami térségünkben szervesen összetartozik: a középkor és a kora újkor kultúrtörténetét. A *Bibliotheca* 39 megjelent kötete sikeresen helyezte el Magyarországot az adott korszakok európai szellemi áramlataiban. Harminc évvel a sorozat kényszerű megszakadása (és hat évvel Juhász halála) után, 1976-ban az alapító eredeti szándékainak megfelelően, immár intézményes háttérrel (az MTA Irodalomtudományi Intézete Reneszánsz Osztályának gondozásában) indult útjára a BSMRAe Series Nova, a nemzetközi középkor- és reneszánszkutatás új fellendülése idején ismét a magyar szellemi örökség és a magyarországi kutatás szerves európai jelenlétét hangsúlyozva. Az azóta eltelt csaknem négy évtized során megjelent kötetei a mai napig a nemzetközi kutatás referenciaművei. Az eltelt idő azonban egyfelől komoly változásokat hozott a filológia és a textológia általános elméletében és gyakorlatában („új filológia” és genetikus textológia, az elektronikus szöveghordozók és adatkezelő programok megjelenése); másfelől a neolatin textológia által előállított szövegkiadások tömege nemcsak az úzust módosította, hanem szintén kiváltott figyelemre méltó, a rendszerezés igényével fellépő teoretikus reflexiókat.¹ Ezek tanulságainak fényében érdemes fontolóra venni a sorozat eredeti, Klaniczay Tibor készítette kiadási szabályzatának korszerűsítését.

Az alábbiakban a régi szabályzat egyes részeit változatlanul átvesszük, de új szerkezeti rendben, az elmúlt években felmerült gyakorlati és elméleti problémák köré szervezve közöljük őket (célok és alapelvek; a kiadandó szövegek köre és terjedelmi határai; ortográfiai kérdések; az apparátusok felépítése). Mivel a sorozatban a liturgikus kódexkompozícióktól a humanista versgyűjteményeken és levelezésen, történeti műveken keresztül poétikai és retorikai szakszövegek és kommentárok egyaránt megjelentek és megjelenhetnek, nem általános érvényű, normatív előírásgyűjteményt, hanem a kiadandó szövegek műfaji, tematikus sokszínűségéhez, a várható recepció eltérő igényeihez rugalmasabban alkalmazkodó ajánlást adunk. Nem foglalkozunk ugyanakkor két területtel. Az egyik: a kritikai kiadások és egyéb edíciók (népszerűsítő kiadások, forrásközlések) viszonya, illetve a kritikai kiadások általános (nemcsak a neolatin filológiára és textológiára vonatkozó) eljárásai – ezekről kellő eligazítással szolgál a Péter László szerkesztette *Irodalmi szövegek kritikai kiadásának szabályzata* (1988), valamint az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottsága

¹ A legfontosabb tanulságok összefoglalása: Jozef IJSEWIJN, Dirk SACRÉ, *Companion to Neo-Latin Studies*, II, *Literary, Linguistic, Philological and Editorial Questions*, 2nd entirely rewritten edition, Leuven, 1998 (Supplementa Humanistica Lovaniensia, XIV), 460–478; Jean-Louis CHARLET, *L'édition des textes néo-latins: méthodes et normes éditoriales = Acta Conventus Neo-Latini Bonnensis*, ed. Rhoda SCHNUR, M.R.T.S., Center for Medieval and Renaissance Studies, Arizona, Tempe 2006, 231–239; Johann RAMMINGER, *The orthography of machine-readable Neolatin texts: A plaidoyer for minimal intervention = http://ramminger.userweb.mwn.de/orthography/neolatin_orthography.pdf*; magyar vonatkozásban mára már klasszikussá vált, de nélkülözhetetlen STOLL Béla 1987-es összefoglaló tanulmánya: *Szöveggkritikai problémák a magyar irodalomban = Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 114–170, számtalan, a latin szövegek kiadására is alkalmazható tanulsággal; speciálisan az utóbbiakra vonatkozik: KULCSÁR Péter, *Humanista szövegek kiadásának lehetőségei és módszerei*, Irodalomtörténet, 86 (2005/2), 149–161. A leggazdagabb applikációs példatár: *Filológia és textológia a régi magyar irodalomban: Tudományos konferencia, Miskolc, 2011. május 25–28*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK, 2012.

által jegyzett, a tudományos szövegközlések minőségi tanúsítványának minimális kritériumait tartalmazó dokumentum (*Alapelvek az irodalmi szövegek tudományos kiadásához*).² A másik: az elektronikus kritikai kiadások és a hagyományos, papír alapú kritikai kiadások közötti viszony. E tekintetben megelégszünk annyival, hogy szem előtt tartjuk a jelenleg használatos szövegszerkesztő programokkal készített kiadások majdani digitalizálásának lehetőségét. A kora újkori szövegek sajátosságaihoz szabott, megfelelő jelölőnyelv szerinti struktúra-kódolásra épülő elektronikus kritikai kiadás³ olyan deziderátum, amelynek feltételeit az ilyen szövegek megjelentetésére vállalkozó kiadók és az azokat átgondolt stratégia alapján támogató állami kultúrpolitika együttműködése teremtheti meg, így annak majdani „szabályzata” elképzelhetetlen az akkor aktuális informatikai háttér előzetes ismerete nélkül.

I.

Célok

A BSMRAe célja elsősorban a középkori és kora újkori magyarországi és magyar vonatkozású latin nyelvű irodalom emlékeinek hozzáférhetővé tétele a tudományos kutatás számára. A korszakmeghatározás a magyarországi írásbeliség kezdetétől a XVIII. század közepéig terjedő évszázadokra terjed ki, de egyedi elbírálás és döntés alapján felvehető a sorozatba olyan későbbi (1844-ig, a latin hivatalos államnyelvként való megszűnéséig keletkezett) szövegek is, amelyek még szerves részét képezik a magyarországi latinságnak, s nem lezárt hagyományként tekintenek arra. A „magyarországi” jelző az egykori történelmi Magyarország (Magyar Királyság és kapcsolt részei, majd a török hódoltság és Erdély) területén íródott, vagy innen származó szerző által külföldön készített műveket takarja. A „magyar vonatkozású” kategóriába mindezeket kívül beletartozhatnak olyan művek, amelyek valamilyen szempontból jelentős (másolatok, kiadások bizonyította) magyarországi recepcióval rendelkeznek, vagy eleve magyarországi megrendelésre készültek; olyanok, amelyeknek egyetlen vagy legjobb kézírata magyarországi közgyűjteményben található; végül minden olyan, a nemzetközi neolatin filológia szempontjából jelentős mű, amelynek kutatója a magyar tudományossággal kapcsolatban áll, és a sorozat keretében kívánja azt publikálni. A „tudományos kutatás számára” biztosított hozzáférhetőség a kritikai kiadást jelenti – tehát megjelenhetnek a sorozatban mindazok a történelmi (s főként irodalomtörténelmi) szempontból jelentős, latin nyelvű munkák is, amelyeknek már volt korábbi, de nem kritikai igényű edíciójuk, vagy korábbi kritikai kiadásuk javítását új, fontos szövegforrás előkerülése teszi szükségessé.

II.

Alapelvek

A BSMRAe kritikai kiadásokat közöl. Alapelve szerint minden kiadás közvetítésre vállalkozik, az intertextuális viszonyok két távoli pontja, a szerzői (bizonyos művek és műcsoportok esetén a szerkesztői) *ultima manus* kontextusa és az adott kiadás jelen ideje

² A szövegek, egyéb fontos, módszertani ajánlásokat tartalmazó segédletekkel együtt, fellelhetőek az MTA I. Osztály Textológiai Munkabizottságának honlapján: <http://textologia.iti.mta.hu/>.

³ Részletesen ld. KECSKEMÉTI Gábor, *A textológiai munka egyes problémáiról – az új textológia alapelvek közrebocsátásakor*, Irodalomtörténet, 85 (2004), 317–327. (Folyamatosan frissített változata: <http://textologia.iti.mta.hu/helyzet.php>.)

között. A szöveggondozó értelmezői gesztusai éppúgy kiiktathatatlanok az intertextuális viszonyrendből, mint a szerző (szerkesztő) intenciói. A kritikai kiadás egyik legfontosabb sajátossága, hogy ezt a viszonyrendet nem fedi el sem az értelmező felől (facsimile kiadás révén), sem a szerző (szerkesztő) felől (sosem létezett ideális Mű utólagos szövegkritikai megalkotása vagy genetikus kiadás révén). Textológiai terminusokkal élve: a kritikai kiadásnak van főszövege és alapszövege.

A főszöveg létrehozása természetesen szintén tartalmaz idealista mozzanatot, de nem a Mű idealizáltatik, hanem a feltételezett olvasói-használói kör, a mindenkori *respublica eruditorum* elvárásrendje. A szöveggondozó arra törekszik, hogy a saját értelmezői felelősségét testületivé (s lehetőség szerint intézményessé) tágítsa, azaz érvényesítse egy virtuális értelmezői közösség (s lehetőség szerint egy reális tudományos testület) interpretatív gesztusait és módszertani elvárásait.⁴

A szöveggondozó javító szándékai ugyanakkor nem *általában* a Mű rekonstruálására, hanem annak a szerző által létrehozott *utolsó aktuális* formájára irányulnak, ezen végzi el főszöveg előállításához szükséges interpretatív textológiai műveleteket, illetve ha ilyen változat nincs, de valamikori léteire bizonyosan lehet következtetni, ezt próbálja kollacionálással és emendálással helyreállítani. Vagyis: döntést hoz a lehetséges alapszövegek hierarchiájáról. Döntésének alapja az *ultima manus* elve. Ha az iménti eset ellentéte áll fenn, azaz nemhogy hiányzik az alapszöveg, hanem éppenséggel több szerzői változat létezik, és a recepció szempontjai felülírják az *ultima manus* elvét (pl. egy hosszú alkotói életút két pontján készül két eltérő változat, s a korábbi is jelentős, vagy akár jelentősebb hatást gyakorol, mint a későbbi), akkor a célszerű megoldás a „több alapszöveg – több főszöveg – párhuzamos kiadás” eljárása, amitől legfeljebb anyagi kényszerből, helyhiány okán szokás eltekinteni. Ilyenkor, ha a variánsok közötti eltérések százalékos aránya és terjedelme megengedi, a főszöveg a legkésőbbi szerzői változat lesz, az apparátus pedig, némileg megnövelt terjedelemben, követhetővé teszi a népszerűbb korai változat rekonstrukcióját. Ha nem engedi meg, akkor a recepció szempontjából fontos változat a függelékben kap helyet. A két módszert kombinálja például Guido Martellotti bravúros Petrarca-kiadásának (*De viris illustribus*) legtöbb problémát felvető Scipio-fejezete: a *ultima manus* közvetítő két kódexre építi a főszöveget [α szöveg], a legkorábbi, több másolatban ismert γ textust – párhuzamos főszöveggé – a függelékben közli, míg a közbeeső fázist képviselő (Petrarca által sietősen szerkesztett, következtelenségeket is tartalmazó, de a recepcióban legnépszerűbb, a népnyelvi fordítások alapjául szolgáló) β redakció az apparátusból következtethető vissza.⁵

A százalékos szövegeltérés-arány megállapítása fontos, de korlátozott érvényű segédeszköz; nem kizárólag ez dönti el, hogy két szöveg két műnek, vagy egy mű két variánsának tekintendő-e. Pl. Andreas Pannonius két (Hunyadi Mátyásnak és Ercole d’Estének ajánlott) királytükreben a szöveganyag kb. 70%-a megegyezik, ám az azonos részek teljesen átszerkesztett sorrendben, valamint eltérő teológiai koncepció alapján szerepelnek a korábbi és a későbbi verzióban, így itt két önálló, következésképpen párhuzamosan közlendő műről beszélünk.

Az egy kötetben belüli két főszöveg (két mű) párhuzamos közlése nem tévesztendő össze a mű születésének és formálódásának összes kézirat-fázisát bemutató genetikus kiadás eljárásával – a genetikus szöveggondozó *nem* dönt az alapszövegek hierarchiájáról. (Ám

⁴ A jelen sorozat esetében ez utóbbi a BSMRAe szerkesztőbizottságának és az MTA I. Osztálya Textológiai Munkabizottságának konszenzusában valósul meg.

⁵ Francesco PETRARCA, *De viris illustribus*, edizione critica per cura di Guido MARTELOTTI, I, Firenze, Sansoni, 1964, 156–313; 327–354. Jellemző mindazonáltal, hogy a variánsok elrendezése a recepciót illető filológiai kutatások eredményeképp módosult: Martellotti tíz évvel korábbi edíciójában (Francesco PETRARCA, *La vita di Scipione l’Africano*, a cura di G. MARTELOTTI, Milano-Napoli, Riccardo Ricciardi, 1954) az α szöveg törzsrészbeli közlése (33–162) után a függelék párhuzamos főszövege még a β variáns volt, és ennek apparátusában hozta a γ eltéréseit (163–228).

paradox módon, éppen azzal, hogy a végleges szöveg megállapíthatatlanságát hangsúlyozza, fenntartja az ideális Mű hipotézisét, azaz nem lép ki az „egy mű – több variáns” köréből.) Humanista (és középkori) szövegekről lévén szó, a kiadás készítője ritkán küzd a kéziratbőség zavarával, de a rend kedvéért le kell szögezni: genetikus szövegközlés a BSMRAe sorozatában csak olyan módon képzelhető el, amint az Kerényi Ferenc szinoptikus Madách-kiadásában megvalósult: a Mű születésének és formálódásának egyes stációi párhuzamosan tanulmányozhatók, de összességükben a „megállapított szöveg”, vagyis a főszöveg előállítását szolgálják.⁶

Végezetül: az alapszöveg nem helyettesítheti a főszöveget. A kettő közel kerülhet egymáshoz (pl. autográf szerzői kézirat vagy a szerző margináléival fennmaradt *editio princeps* esetén), de a betűhív (diplomatikai) kiadás nem kritikai kiadás. Utóbbi ugyanis, közép- és kora újkori szövegek esetén, kénytelen legalább az interpunkcióval és a szöveg tagolásával értelmező (főszöveg-képző) eljárásokat beiktatni.

III.

A kiadandó művek köre és terjedelmi határai (Mű – textus – peritextus)

„Mű”-ről a továbbiakban az iménti megszorítás (mediált textus) értelmében beszélünk. Az ilyen értelemben vett művet a szerzői szándék (kivételes esetben a recepció folyamata) definiálja, tehát terjedelmi határait nem a szöveggondozó dönti el. A kiadás szempontjából egy műként kezelendő a szerző által összeállított versciklus vagy több ciklus alkotta kötet; a több darabból álló prózai vagy verses és prózai kompozíció; a liturgikus kompozíció; a közlés szándékával összeállított levélgyűjtemény.

A kiadandó szövegegyüttes a recepció kitüntetett pontjain is összeállhat „egy művé”. A létrehozó lehet akár a szerző környezetéből ismert irodalmár; lehet egy későbbi közzététel (sok példányban terjedő másolat vagy nyomtatott kiadás) szerkesztője; s lehet végül magának a kritikai kiadásnak a gondozója, abban az esetben, ha a mű-együttest szerzői vagy korábbi szerkesztői kompozíció hiányában maga hozza létre (levelezés-kiadás, összegyűjtött versek kiadása, életmű-kiadás). Az utóbbi azonban nem bírálhatja felül az *intentio auctoris* – ami konkrét példán annyit jelent, hogy hiába ismeri a szöveggondozó egy adott kötet egyes darabjainak keletkezési idejét, erre vonatkozó tudását az apparátusban kell hogy megossza az olvasókkal, a főszövegben viszont a szerzői ciklus- vagy kötetrendet kell követnie, nem szedheti darabokra a műegész alkotó kompozíciót. Az ellenkező véglet azonban ugyancsak kerülendő: ha egyes ciklusok létéről nincs kétséget kizáró bizonyíték, akkor az azt alkotó önálló szövegek lehetőleg kronológiai rendben közlendők; a kritikai kiadás nem a filológusi hipotézisek kísérleti terepe.

Ha ugyanaz a szövegegyüttes több, a szerző által megszerkesztett kompozícióban is fennmaradt, elhelyezése szempontjából a szerző által szerkesztett legkésőbbi gyűjtemény az irányadó – kivétel a fentebb (II. pont) jelzett speciális eset.

A kiadandó szövegegyüttes lehet több szerző műveiből összeállított antológia, amely az először összeállított szerkezeti keretben hagyományozódott (pl. így jelent meg már nyomtatásban is a XVI–XVIII. században, így fejtett ki irodalomtörténeti hatást) – az ilyen antológia szintén egységes műként kezelendő.

Sajátos eset, amikor nem (vagy nemcsak) a szerzők köre bővül, akár időben távol álló személyekből, hanem a szerkesztmény (liturgikus tételsorozat, kódexkompiláció,

⁶ MADÁCH Imre, *Az ember tragédiája: Drámai Költemény*, szinoptikus kritikai kiadás, s. a. r. KERÉNYI Ferenc, Bp., Argumentum, 2005.

versantológia, stb.) is hosszabb időn keresztül, akár több kompilátor / szerkesztő / kiadó közreműködésének eredményeként jön létre. (Pl. több nemzedék által továbbírt, „nyitott” kódexkompozíciók; évtizedeken vagy akár évszázadokon át vezetett családkönyvek, városi krónikák, az egymásra épülő, szeriális természetű liturgikus kompozíciók, stb.) Ilyenkor a szöveggondozó közreműködővé válik, valamely – egyedi elbírálást igénylő – ponton megszakítja a hagyományfolyamot, és maga állapítja meg a kiadandó mű (szövegegyüttes) időbeli és terjedelmi határait. Azonban mind ebben, mind a korábban említett esetekben kerülendő a szemelvényes kiadás gyakorlata, egyes műfajok, vagy akár tematikailag definiált szövegegységek kitüntetése, mások háttérbe szorítása vagy kihagyása.

Ha a művek nem egy *corpus*ban hagyományozódtak (ld. a már említett levelezéskiadás példáját), vagy a hagyományos sorrend bármely más okból nem használható, az összes fentebb felsorolt esetben a másodlagos rendezőelv, vagyis a kronológiai szempont legyen az irányadó. Az egy *corpus*ban hagyományozódó vagy akár szerzői intenciót őrző kompozíciók egymás közötti sorrendjének megállapítása – amennyiben egy kritikai kiadás-kötetben több mű kerül publikálásra – szintén a keletkezés időrendje alapján történik.

A műveket / műegyütteseket kísérő iratok (ajánlás, előszó, üdvözlő versek, jegyzetek és bármilyen egyéb peritextus) akkor is a főszöveg részei, ha azokat nem a szerző írta, hanem esetleg hozzá intézték vagy a művet méltatandó, magyarázandó írták őket mások, többnyire vele közvetlen vagy közvetett kapcsolatban levő, a kiadás előkészítésében részt vevő személyek. A szerzői (vagy szerkesztői-kiadói) intencióhoz nem köthető peritextusok (későbbi kiadások kísérő iratai), kéziratok esetében tartalmi kommentárokat tartalmazó, a megértés szempontjából esetleg lényeges marginálék, a szöveg megfelelő részeihez linkelve (sorszám vagy jegyzetszám segítségével) a kritikai apparátus (tárgyi jegyzetek) előtt, függelékben közlendők. Ha a marginálék tartalma nem magyarázó jellegű, hanem pusztán szövegkorrekciót vagy kiegészítéseket adnak, anyaguk a szövegkritikai apparátus részét képezi, a variánsok között közlendők.

Lehetőség szerint szintén közölni kell azokat a szövegeket, amelyek ugyan a kiadandó műnek / műveknek nem peritextusai, ám – dialogikus vagy polemikus pozíciójuknál fogva – azok legközelebbi kontextusát alkotják. A klasszikus példa a levelezés-kiadásoké: a válaszlevelet, vagy azt a levelet, amelyre az éppen kiadandó levél a válasz, a korábbi szabályzattól eltérően, nem a főszövegbe illesztve, petit szedéssel elkülönítve, hanem függelékben ajánljuk kiadni, lévén ezek csupán tájékoztató jellegű, nem kritikai igénnyel – esetleg másik, nem kritikai kiadásból átvéve – közreadott szövegek. Ugyancsak appendixbe kerülhetnek a vallási vitairatok, politikai röpiratok, történeti témájú orációk, pamfletek, stb., amelyekre szerzőnk válaszolt, vagy amelyek szerzőnk írására válaszoltak, főként ha az adott írások együttes hagyományozódásának is van filológiai igazolható nyoma.

Végezetül: bár a BSMRAe elsősorban latin szövegek közlésére létrejött sorozat, életmű-, levelezés- vagy egyéb gyűjteményes jellegű kiadás esetén függelékben közölhet magyar (vagy más vernakuláris) szövegeket is, feltéve, hogy azok összterjedelme kisebb, mint a latin nyelvűeké, azaz az appendix nem növi túl terjedelemben a főszöveget.

IV.

A szöveg gondozása, ortográfiai kérdések

Szövegforrásunk lehet nyomtatott vagy kézirat. A nyomtatott (többnyire XVI–XVII. századi) szövegek az esetek többségében nem rendelkeznek kézirat forrással, a legkritikább az olyan szerzői kézirat (mint – magyar nyelvű példával élve – a Zrínyi Miklós munkáit tartalmazó zágrábi „Syrena-kódex”), amely a nyomtatott edícióhoz képest is tud lényeges

szövegkritikai többletet adni. A közép- és kora újkori nyomtatványok (ősnyomtatványok, antikvák és régi nyomtatványok) reprint kivitelű forgalmazására számos kiváló, a fotómechanikus eljárással készült utánnyomásokat magas színvonalú tanulmányokkal kísérő sorozat vállalkozik, itthon és külföldön egyaránt (elég a BHA nélkülözhetetlen köteteit említeni). A kritikai kiadás ettől a modelltől gyökeresen eltér.

A **nyomtatott kiadások** alapján készítendő kritikai kiadás alapvető eljárásai: a helyesírás klasszikus normákhoz igazítása, a központosítás és a kisbetű-nagybetű használat modern helyesírási normákhoz szabása (a történeti vagy mitológiai és fiktív névalakok írásmódját is beleértve); rövidítések feloldása, a szöveg nagyobb egységeinek (fejezetek, bekezdések) szöveggondozói tagolása (nem minden esetben és kötelezően egyezik meg a kiadás tagolásával); végül a hangsúlyok, hosszúságjelek és minden egyéb, ma már nem használatos diakritikus jel eltüntetése a főszövegben.⁷ Ezek a normák természetesen csak a szerzői intenció zéró foka (eltűnt kézirat, a szerzőtől térben vagy időben távol, tudomása és kontrollja nélkül készült edíció), illetve a korabeli kiadói / szerkesztői következetlenség maximuma mellett lépnek automatikusan érvénybe. Ha lehetőség van rá, érdemes egyfajta „ésszerű archaizálással” vagy „mérsékelt modernizálással” virtuálisan csökkenteni a kiadás mediációja révén megvalósuló intertextuális távolságot. Az értelmi tagolás (bekezdések, kivételesen fejezetek és alfejezetek kialakítása) ennek nem lehet terepe, mivel az utóbbi teljességgel a kiadó felelősségi köre és értelmezési aktusa. Az interpunkció csak kivételesen közelíthető a mai standardtól eltérő normához (jellemzően a XVIII. században, amikor egyes szerzők közvetlenül ellenőrzik a nyomtatást, valamint következetesen és a kérdést tudatosan reflektálva alakítanak ki saját eljárást); alapesetben ugyanis az interpunkció a hangos olvasás szempontjait követi a nyomtatványokban, ezért a szöveggondozónak kötelessége figyelembe vennie a megváltozott olvasói-olvasási szokásokat. (Gondoljunk például a kettőspont [:] alapvetően eltérő szerepére a régi és a mai gyakorlat között.) A fentiekből következően tehát az ortográfia az a terület, ahol a szöveg ésszerűen közelíthető a kora újkori szabványokhoz (pl. a kisbetű-nagybetű írásmódja: méltóságnevek, *nomina sacra*, megszólítások, korjellemző tulajdonnevek használata, stb.). A lehetőséget erre az teremti meg, ha **a**) a kiadás valamilyen közvetlen vagy legalább közvetett kapcsolatba hozható a szerzővel, esetleg a szerző körével (ilyenkor a nyomtatványra jellemző ortográfiai következetlenségek egységesítése történhet a szerzőtől ismert más kézirat, esetleg levelek alapján: akár a klasszicizáló írásmód rovására is); **b**) a korabeli kiadó tudományos minőségre törekedett, helyesírása következetes eltéréseket mutat a klasszicizáló normától (*lachrymae* ~ *lacrumae*; *exsequiae* ~ *exequiae* típusú változatok).

Liturgikus szövegek kiadásában (hiszen ezek szövege különösen hosszú időszak alatt „áll össze”, és a kiadás alapjául szolgáló kódex vagy nyomtatvány ilyen szempontból esetleges) a helyesírás az erőteljes normalizáció irányába mehet, helyesírási tekintetben (kisbetű/nagybetű, a szentek nevének írásmódja stb.) a mérvadó vatikáni kiadványokat tartva szem előtt.

A **kéziratos szövegforrások** esetében szintén jelentős különbséget eredményez, ha az alapszöveg autográf (vagy szerzői javításokat tartalmaz), illetve ha nem autográf (és főként ha a szerzőtől térben-időben távol készült). A szerkesztői-szöveggondozói szövegtagolás (ha hiányzik vagy logikátlan), valamint a központosítás modernizálása semmiképpen sem kerülhető el, azonban ami a helyesírást illeti, az utóbbi esetben a kritikai kiadó a klasszicizálás és az egységesítés felé mozdulhat el, míg az előbbi csoporthoz tartozó kéziratoknál a betűhívás irányában tehet lépéseket.

⁷ A kéziratos és nyomtatott források eltérő norma szerinti kiadása melletti érvek következetes kifejtése: Luc DEITZ, *Editing Sixteenth-Century Latin Prose Texts: A Case Study and a Few General Observations = Editing Texts / Texte edieren*, ed. Glenn W. MOST, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1998 (Aporemata: Kritische Studien zur Philologiegeschichte, 2), 141–164.

Mit jelent ez a gyakorlatban? A szerzõtől (szerzõi körtől) távoli másolatok alapszöveggé tétele a valamikori szerzõi intenció mellett a *traditio*, vagyis a közvetítés-hagyományozás szempontjait is figyelembe kell, hogy vegye. Azaz: a fõszövegben javítandók az alapszöveg másolási figyelmetlenségből adódó hiányosságai és hibái (kihagyás, összevonás, kontaminálás, *lectio faciliior*, stb.), a másoló nyelvi kompetenciájából (pontosabban kompetenciahiányából) adódó nyelvtani hibák. Az ortográfiai következetlenségek (külön jelölés nélkül a bevezetõben lefektetett elvek alapján) egységesítendõk; az egységesítés alapja a statisztikai módszer: ha az u ~ v; i ~ y; ii ~ ij ~ y; c ~ k; ch ~ h; ti ~ ci; ae/ę ~ e; oe ~ e; mn ~ mpn; ss ~ x, xs stb. alakok váltakozása⁸ következtlen ugyan, de az arányokból kibontakozik valamiféle rendszer, akkor az egységesítés az ennek megfelelõ irányba végzendõ el. A következetesség nem túlhajtandó: ha pl. két „iustitia” elõfordulással szemben harminc-negyven „iusticia” alak olvasható a szövegforrásban, akkor a standardizálás iránya a klasszicizáló módszerrel éppen ellentétes. Ha viszont ugyanezen kézirat néhány következetlenségtõl eltekintve az u / v megkülönböztetésrõl klasszicizáló módon, az ókori hagyomány mintájára mond le (vagyis u-t használ minden u és v hangérték helyén, V-t pedig minden U és V helyén: ’uoces’ és ’Vnde’), akkor az ellentétes irányú tendenciák a beáramló humanista hatásról tanúskodnak, amit az ésszerû standardizálásnak dokumentálnia kell. A latin kontextusban szereplõ, modern nyelvbõl származó tulajdonneveket ne modernizáljuk, hanem hagyjuk meg a szövegforrásban olvasható alakban. Ha a tulajdonnevek írásmódja ingadozik, azt az alakot részesítsük elõnyben, amelyik leginkább megközelíti a szerzõ korának nyelvhasználatát. A névmutatóban az összes, a szövegforrásban elõforduló (a fõszövegben az egységesítés „áldozatául” esett) alakot is közölni kell, keresztutalással a ma használatos formára. A *scriba* hibájából esett nyilvánvaló (például diktálás félrehallásából eredõ) tévesztést javítsuk, az apparátusban hozva az alapszöveg rontott formáját.

Az autográf (vagy a szerzõvel közeli kapcsolatba hozható) szövegek kezelése ettõl fõként a standardizálás gyengébb fokában tér el. A tagolásnál (bekezdés, fejezet) figyelembe vesszük a szerzõi tagolást (ha van). A helyesírási következetlenségek itt megõrzendõk, amit ugyanis a szöveg rendezettségében, egységes arculatában veszítünk, azt hermeneutikai többletként nyerjük vissza: a szerzõ korának, az alkotás kulturális terének írásbeli diskurzusrendjét, vizuális standardját kiegészíti az eltérések jellege, a következetlenségek mind az egyéni életpálya, alkotói fejlõdés, mind az adott korszakban és térségben jellemzõ latinitás szempontjából (pl. nyelvtörténetileg) is fontosak lehetnek, sõt, egy-egy jellegzetesen „rontott” alak olykor a forráskutatás legjobb iránytûjeként funkcionál. Ugyancsak jelzés értékûek a szerzõ nyelvi kompetenciáját mutató archaizáló, klasszicizáló / modernizáló vagy éppen nyelvileg hibás alakok is: ezeket autográf kéziratok esetében nem a fõszövegben, hanem az apparátusban javítjuk. A tulajdonnevek írásmódját illetõen hasonló alapelv érvényes (a következetlenségek, hibák megtartása, a javított alak közlése az apparátusban, minden elõforduló alak közlése, keresztutalással a modern, akár vernakuláris formára, az indexben).

Különös figyelem illeti a XV. századi kéziratokat, amelyek a legnagyobb ingadozást mutatják ortográfiai tekintetben. Itáliai viszonylatban Coluccio Salutati és Poggio Bracciolininek a *michi/mihi*, *nichil/nihil* alakok elsõbbségérõl folytatott vitája tette explicitté a klasszicizáló norma használatának ideológiai jelentõségét.⁹ A két norma azonban még sokáig tovább élt, sõt, komoly „visszahajlások” is mutatkoztak (pl. Leonardo Bruninál) a középkori norma (pontosabban: az úzus elsõbbségének) irányába. A meglévõ trendek valamelyikéhez igazodtak a humanizmus „peremterületeinek” szerzõi is, így a látszólag technikai jellegû, ortográfiai problémák, következetesség vagy következetlenség nemcsak abban döntõ jelentõségû, hogy az adott szerzõ mennyiben tekinthetõ humanistának, de abban is, hogy a

⁸ A példák egy jól rendezett gyûjteményét ld. *Medieval Latin: An Introduction and Bibliographical Guide*, ed. F. A. C. MANTELLO, A. G. RIGG, Washington D. C., The Catholic University of America Press, 1996, 79–82,

⁹ Curt GUTKIND, *Poggio Bracciolinis geistige Entwicklung*, Deutsche Vierteljahrsschrift, X (1932), 548–596.

klasszicizáló norma tekintetében ortodox vagy modernista (az *usus* pártján áll)¹⁰ – az irányzatok azután újra rendeződnek a rendszerezés igényével fellépő XV. századi szerzők (Valla, Perotti, Tortelli) művei nyomán, majd Erasmus kodifikációs törekvései nyomán, amelyeknek szintén volt Itálián kívüli recepciójuk. E recepciótörténet feltárásának egyik fontos terepe éppen az ortográfiai szempontokra is figyelmet fordító kritikai kiadás – ezért a jelen általános ajánlások mellett hangsúlyozandó: a BSMRAe sorozatban megjelentetendő művek többsége egyedi szempontok szerkesztőbizottsági mérlegelését is megköveteli.

Általános szempontból kívánatos, hogy a főszöveg folyamatos olvashatóságát minél kevesebb idegen elem szakítsa meg; ezért a korábbi szabályzattól eltérően a főszövegbe szúrt jelek minimalizálására törekedjünk. [] (szögletes zárójel) helyett az apparátusban jelöljük a szövegbe tévesen beírt szót, betűt, szövegrészt (ha van értelme és a hagyomány szempontjából fontos), amely nem a szerzőtől származik. Saját kiegészítéseink jelzését szintén az apparátusban végezzük el, a főszövegben szereplő javított / beszúrt alak megisméltésével, az „om.” rövidítéssel és az alapszöveg kéziratának betűjelével (példát a következő fejezetben hozunk), nem pedig a főszövegbe illesztett <> (csúcsos zárójel) révén. Kivételt csupán a fejezetek utólagos tagolását jelző sorszámok, illetve a szöveggondozó által utólag adott belső címek képviselnek. (A liturgikus szövegkiadásokban például éppen az utólagos kiadói tagolás – mint a különböző tételfajták hiányzó megnevezésének pótlása – a folyamatos olvasás-áttekintés záloga.) A főszövegben marad ugyanakkor a szöveghiány valamint az olvashatatlan vagy megsemmisült szavak, sorok jelzésére szolgáló <...> (*lacuna* jel) és a javíthatatlanul romlott szöveg kezdetét és végét jelző † (*crux* jel). A ligatúrákat és rövidítéseket jelzés nélkül oldjuk fel, a problematikusabb esetekről a bevezetőben adjunk számot. A görög (vagy egyéb, vernakuláris nyelvű) vendégszövegénél pótolni illetve javítani kell az esetleg hiányzó ékezetet. (A görög szövegek elektronikus átírása során kizárólag *unicode* fontkészletet használjunk, elkerülendő a szedés során „elvesző” vagy – ami még rosszabb – „átalakuló” karakterek ismert jelenségét.)

A főszöveg sorszámozása a nyomtatott kiadásban jelenik majd meg, egységesen öt soronként. Verses szövegek esetében versenként, illetve énekenként újratekődik, majd oldalhatárt átlépve folyamatosan folytatódik a számozás; prózai szövegeknél oldalanként (valamint új fejezetnél a lapon belül is) újratekődve. (A prózai szövegbe illeszkedő verses betéteket a próza részeként, a numerus kurrenst meg nem szakítva számozzuk.) E sorszámok a forrás- és a szövegkritikai apparátus főszöveghez kapcsolására fognak szolgálni. Ne próbáljuk azonban irodai használatra készült szövegszerkesztővel „utánozni” a sorszámozást, az ugyanis minden egyes utólagos kiegészítésnél, törlésnél, jegyzet-beszúrásnál el fog csúszni és csak zavart okoz. (A sorszám alapján a főszöveghez kapcsolódó apparátusokról ld. alább.) A szövegben szereplő egyenes idézeteket (pl. valamely szereplő megszólalásait) hagyományos idézőjel jelölje. Más citátumokat (akár jelölt, akár jelöletlen, hivatkozás nélküli átvételekről van szó) kurzív szedéssel (kiemeléssel) jelöljük – abban az esetben is, ha szerzőnk a forrását nem betű szerint, hanem átírt, parafrazeáló formában követi. (A kurzív szedést ne a direkt kurzív formázás módszerével valósítsuk meg, hanem alkalmazzunk előzetesen definiált „felhasználói stílus”-t az idézetek jelzésére.) Akár jelölt, akár jelöletlen idézetről van szó, azt mindig a kézirat által alkalmazott ortográfiával, az eredeti forráshoz képest akár tartalmi eltéréseket is mutató változtatásokkal hozzuk: tilos az utólag beazonosított *locus*okat azok modern, akár kritikai kiadásai alapján „javítani”. Javításra akkor van – az apparátusban jelzett módon – lehetőség, ha az alapszövegünkben szereplő szövegrész teljességgel értelmetlen, akár a szerző, akár a másoló hibájából; ilyenkor autográf kézirat esetén az apparátusban, nem autográfánál a főszövegben (az apparátusban való hivatkozással) javíthatjuk a forrás alapján a hibát.

¹⁰ Ld. Hans BARON bevezetőjét Bruni *Laudatio Florentinae urbis*ának kritikai kiadásához: *From Petrarch to Leonardo Bruni: Studies in Humanistic and Political Literature*, Chicago, UCP, 219–223.

A szövegforrás levélszámozását (akár az eredetin szerepel, akár magunk számoztuk meg) a szövegbe illesztett || jellel és a margóra kiírt levélszám + recto / verso sziglummal jelöljük (28^r, 28^v, stb.). Ahol ez az eljárás idegen a kiadandó textus természetétől (pl. a liturgikus szövegeknél), ott előzetes egyeztetés után más módszer is alkalmazható. Az őröző – kivételes esetektől eltekintve – minden jelölés nélkül elhagyható.

V.

Az apparátusok

A kritikai kiadásban kötelezően három, egymástól szerkezetileg elkülönített apparátust alkalmazunk: forrásapparátust (*apparatus fontium*), szövegkritikai apparátust (*apparatus criticus*) és tárgyi kommentárt (*commentarius*). Az előbbi kettő a lap alján, a főszöveghez a számozott sorok alapján kapcsolva, az utóbbi végjegyzetként, a főszöveghez kurrens jegyzetszámozással kapcsolva szerepel majd a kiadásban. Ha a munka kezdeti fázisaiban nem rendelkezünk az ennek kivitelezéséhez szükséges technikai háttérrel, igazodjunk az általánosan használt szövegszerkesztők lehetőségeihez, amelyek két jegyzetforma (lábjegyzet és végjegyzet) alkalmazását teszik lehetővé. Az előbbit (a lábjegyzetet) egyedi jelöléssel (pl. az abc kisbetűivel), oldalanként újra kezdve a szövegkritikai jegyzetek kapcsolására, az utóbbit (a végjegyzetet) a teljes mű(vek)re folyamatosan használt *numerus currens*szel a tárgyi jegyzetek bevitelére alkalmazzuk. Végül külön fájlba, értelemszerűen (fejezetenként / versenként / énekeként) tagolva, a főszöveg kommentált helyeinek félkövér stílusú megisméltéséhez kapcsolva gépeljük be a forrásapparátus jegyzeteit. Az apparátusok kivitelezéséhez szükséges programozói és technikai támogatásról (pl. olyan szövegszerkesztő program rendelkezésre bocsátásáról, amely már az anyag feldolgozása során lehetővé teszi a sorszámozást és a lap aljára két sávban illesztendő apparátuselemek bevitelét) a szerkesztőbizottság és a kiadó megállapodása rendelkezik majd.

A lap alján egymástól elkülönülő forrás- és szövegkritikai apparátus csak a legszükségesebb rövidítéseket használja; mind ezek, mind a feltétlenül szükséges magyarázatok nyelve latin. A főszöveg után álló tárgyi jegyzetek nyelve megegyezik a bevezető tanulmány nyelvvel (ajánlott az angol, német vagy francia – indokolt esetekben az olasz, egészen kivételes esetekben a magyar vagy valamely más, a kiadás célzott közönségét tekintve helyileg fontos nyelv – használata).

A hármas tagolású apparátus (két lábjegyzet- és egy végjegyzet tömb) gyakorlatától különleges esetekben, egyes középkori szövegtípusoknál lehet eltérni: liturgikus szövegkiadásokban például a szokott liturgikus kiadvány-formátum megőrzése érdekében megfontolható a textus (vagy textusrészek) utáni folyamatos *apparatus criticus* alkalmazása.

Fakultatív – a kiadás támogatásától, célközönségétől, a kiadó vállalat anyagi lehetőségeitől függő – apparátusnak tekintendő a főszöveggel párhuzamosan közölt vernakuláris fordítás (a bevezető tanulmány és a tárgyi jegyzetek nyelvvel megegyező nyelven): ez ugyanis éppúgy az értelmezéshez tartozik, mint maga a főszöveg megalkotása, valamint a többi, megértést segítő apparátus. Az értelmezés ezzel válik teljessé (s nem utolsó sorban a fordítás tehermentesíti a tárgyi kommentárt is, átveszi annak bizonyos funkcióit). Szintén fakultatív – szükség esetén alkalmazandó – értelmezői apparátuselem a függelék (*appendix*); használatának alapeseteit (párhuzamos főszöveg, szerzői variánsok vagy a szerzőhöz nem köthető, de a recepcióban fontossá vált peritextusok közlése) főntebb érintettük.

A rövidítések jegyzéke (jellemző módon a tárgyi kommentár rövidített címléírásainak feloldása) a kommentárrész elé (vagy akár a bevezető tanulmány végére, a főszöveg elé)

kerüljön, az index (szükség esetén személynév- és helynév-mutatókra osztva) a kiadvány végére.

Apparatus fontium

A forrásapparátus lapalji része kizárólag az antik, bibliai és középkori konkordanciákat hozza, a *Patrologia Latina* és *Graeca* által behatárolt kronológiai határokkal. Gyakorlatilag tehát azon forrásokról van szó, amelyek a közkeletűen használt ingyenes, vagy intézményes előfizetéssel hozzáférhető adatbázisokban (Perseus, TLL, TLG, *Patrologia Latina*, *Patrologia Graeca*, Arcanum, stb.), személyi számítógépeken futtatható kezelőprogramokkal (Musaios, Diogenes, Folio Views, stb.) elérhetőek és ellenőrizhetőek. Szövegeket nem, kizárólag *locus*okat adunk meg. Ha az adott *locus*hoz képest kisebb eltérés mutatkozik a szövegben, akkor a „cfr.” rövidítéssel utalunk rá; ha az eltérés komolyabb mértékű, és tartalmi jellegű, akkor a főszövegben kurzívval kiemelt egységhez végjegyzetes tárgyi kommentárt is csatolunk (ld. alább). A források megadása a következő módon történik. Az első elem a főszövegre utaló sorszám (félkövérrel szedve), majd az idézet kezdő és záró szava – közöttük három ponttal; ha a zárószó következő vagy távolabbi sorban van, akkor előtte szintén megadjuk a sorszámot, de nem félkövérrel. Pl.: a főszöveg 11. és 12. sorában kurzívval kiemelve olvasható: *Quo usque tandem abutere, Catilina, patientia nostra?* A jegyzet formája ekkor: **11** Quo ... 12 nostra] Cic. in Cat. 1, 1.

Az antik szerzői nevet (ha van) a *Thesaurus Linguae Latinae* ill. *Graecae* által adott rövidített formában jelöljük; a művek címeit ugyancsak e források alapján rövidítjük, nem kurziváljuk és kisbetűvel kezdve hozzuk őket; ezentúl értelemszerű liber-, caput-, strófa- és szükség esetén sorszámok következnek, kizárólag arab számozással. A patrisztikus forrásoknál ugyanígy járunk el, azzal az eltéréssel, hogy itt a PL / PG sorozatok kötet-, lap- (és szükség esetén column-) számait is megadjuk.

A bibliai citátumok jelölésére (az egyes könyvek nevének rövidítésére) ajánlott szabvány¹¹:

Gn = Genesis	Sir = Siracides	L = Lucas
Ex = Exodus	Is = Isaias	J = Iohannes
Lv = Leviticus	Jer = Ieremias	Act = Acta apostolorum
Nm = Numeri	Thr = Threni	R = Ad Romanos
Dt = Deuteronomium	Bar = Baruch	1–2K = 1–2 Ad Korinthios
Jos = Iosue	Ez = Ezechiel	G = Ad Galatas
Jdc = Iudices	Dn = Daniel	E = Ad Ephesios
Rth = Ruth	Hos = Hoseas	Ph = Ad Philippenses
1–2Sm = 1–2 Samuel	Joel = Ioel	Kol = Ad Kolossenses
1–2Rg = 1–2 Regum	Am = Amos	1–2Th = 1–2 Ad Thessalonicenses
1–2Chr = 1–2 Chronicae	Ob = Abdias	1–2T = 1–2 Ad Timotheum
Esr = Esdras	Jon = Ionas	Tit = Ad Titum
Neh = Nehemias	Mch = Micheas	Phm = Ad Philemonem
Tb = Tobia	Nah = Nahum	H = Ad Hebraeos
Jdt = Iudith	Hab = Habacuc	1–2P = 1–2 Petrus
Esth = Esther	Zph = Zophonias	1–3J = 1–3Iohannes
Job = Iob	Hgg = Haggeus	Jc = Iacobus
Ps = Psalterium	Zch = Zacharias	Jd = Iudas
Prv = Proverbia	Ml = Malachias	Ap = Apocalypsis
Ecccl = Ecclesiastes	1–2Mcc = 1–2 Macchabeorum	

¹¹ A rendszer alapja a leginkább helytakarékos Nestle-Aland-féle rövidítési szisztéma, vö. *Novum Testamentum Graece et Latine*, rec. Eberhard NESTLE, Erwin NESTLE, Kurt ALAND, Barbara ALAND, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2008.

Ct = Canticum canticorum	Mt = Mattheus	
Sap = Sapientia	Mc = Marcus	

A zsoltárok számozásánál, ha ez a kiadott szöveg szempontjából fontos, jelöljük (vagy az előszóban rögzítsük), a hagyományos Vulgata-számozás és a héberből fordított változat számozásának eltéréseit: Ps (G) = *Psalterium Gallicanum*; Ps (H) = *Psalterium iuxta Hebraeos*). Szükség esetén ugyancsak az előszóban indokoljuk alapszövegünk és a forrásapparátus rendszerszerű eltéréseit (1–2Sm = 1–2Rg / 1–2Rg = 3–4Rg; 1–2Chr = 1–2Par [Paralipomenon]; Esr = 1Esr, Neh = 2Esr; Thr = Lam [Lamentationes]; Ob = Abd; Zph = Soph). Bibliai szövegeket akkor idézzünk, ha a közölt műre nézve filológiai jelentősége van az eltérő kiadásoknak és fordításoknak – ilyenkor a kiadásunk szempontjából releváns változatokat/edíciókat kell figyelembe vennünk. Minden egyéb esetben elegendő a locus-hivatkozás; az előszóban természetesen tisztáznunk kell, melyik latin tradícióhoz igazodott a szerző (Vulgata vagy Vetus Latina). A sorozat által átfogott korszakok szempontjából a Vulgata „Sixtino–Clementina” variánsa az irányadó; értelmezési problémák megoldásához természetesen a kurrens kritikai igényű kiadásokhoz forduljunk: a Weber–Gryson-edícióhoz,¹² illetve görög idézeteknél a Rahlfs-Hanhart (Septuaginta)¹³ és a már említett Nestle–Aland (Újtestamentum) kiadásokhoz.

A locus-hivatkozásoknál a számok és címrövidítések között spatium nem lehet (pl.: 2Sm és nem 2 Sm); a címeknél kurzívot ne használjunk; az egyes könyveken belüli tagolást arab számokkal, vesszővel és szükség esetén nagykötőjellel oldjuk meg (pl.: Mt11, 7–9; 4Rg2, 1–5; stb). Ha a hivatkozás nem folyamatos, hanem megszakad, majd kihagyásokkal folytatódik, akkor a félbehagyott verseknél ponttal jelöljük a törést, pl. L6, 16. 17. 19–20.

Apparatus criticus

A szövegkritikai apparátus feladata, hogy az alapszövegen végzett minden szöveggondozói beavatkozás nyomon követhető legyen a segítségével. Kivételes esetben (mint a fentebb hivatkozott Petrarca-példa mutatta) az apparátus lehetővé teszi egy az alapszövegtől eltérő, de hasonlóan értékes szerzői variáns rekonstrukcióját is – ezt a feladatot kiválthatja a megállapított főszöveggel átelleni oldalon egy vagy több hasámban futtatott szinoptikus eljárás is.

A főszöveg indexálása a forrásindexekkel megegyezően történik (bold szedésű sorszám, majd a főszöveg megismételt része; utána szögletes zárójel jobb oldali eleme), azzal a különbséggel, hogy a főszövegben és a rá vonatkozó jegyzetben nem kurziválunk, csak ha egyébként is kurzívval jelölt idézetre vonatkozik a kommentálandó rész. Ellenben a jegyzetben minden saját (szerkesztői-szöveggondozói) kommentár latin nyelvű és kurzív. A kritikai apparátusba kerül minden a szerző által végzett javítás, törlés, változtatás. Például, ha a főszöveg 61. sorának végén egy áthúzott 'dudum' helyett a margón 'pridem' javítás áll, akkor a szövegkritikai jegyzet a következőképpen néz ki: **61** pridem] *e marg. pro dudum*. Ha a szerző által kihúzott szöveget nem tudjuk elolvasni, akkor: **61** pridem] *e marg. pro verbo quod haud legi potest*

Ugyancsak itt a helye – autográf kézirat esetén – a főszövegben meghagyott hibás, következtelen vagy hiányos részek emendálásának. Az alapszöveg kéziratát félkövérrel szedett nagybetű jelöli, akárcsak az emendáláshoz esetleg felhasznált egyéb (a bevezetőben

¹² *Biblia iuxta vulgatum versionem*, rec. Robertus WEBER, Roger GRYSOON et alii, ed. 4ta em., Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 1994.

¹³ *Septuaginta id est vetus testamentum Graece iuxta LXX interpretes*, rec. Alfred RAHLFS, Robert HANHART, ed. altera, Stuttgart, Deutsche Bibelgesellschaft, 2006.

jellemzett) releváns kéziratot. A többi itt használatos jelzés és rövidítés (a teljesség igénye nélkül):

<i>a.c.</i> ante correctionem	<i>in ras.</i> in rasura
<i>add.</i> addidit	<i>inc.</i> incipit
<i>al.</i> alius	<i>mut.</i> mutavit
<i>a.m.</i> alia manu	<i>om.</i> omisit
<i>cett.</i> ceteri	<i>p.c.</i> post correctionem
<i>cod.(codd.)</i> codex (codices)	<i>praem.</i> praemisit
<i>coni.</i> coniecit	<i>pro voc.</i> pro vocabulo
<i>corr.</i> correxit	<i>pro vers.</i> pro versu
<i>del.</i> delevit	<i>rell.</i> reliqui
<i>des.</i> desinit	<i>sc.(scil.)</i> scilicet
<i>dub.</i> dubitanter, lectio dubia	<i>scr.</i> scripsit
<i>ed.(edd.)</i> editio(nes)/editor(es)	<i>secl.</i> seclisit
<i>em. (emend.)</i> emendavit	<i>sub l.</i> sub lineam
<i>eras.</i> erasit	<i>sup. l.</i> supra lineam
<i>exp.</i> expunxit	<i>suprascr.</i> superscriptum
<i>in marg.</i> in margine	<i>tr.</i> transposuit
<i>e marg.</i> e margine	<i>ut vid.</i> ut videtur

A kritikai apparátus magyarázó részeinek latin nyelvhasználata a modern gyakorlatot követi, nem szükséges alkalmazkodnia a közölt főszöveg ortográfiai normáihoz.

Commentarius

A tárgyi jegyzetek feladata kettős. Egyfelől a szöveg indexszámmal jelölt részének megértéséhez szükséges tárgyi (történeti, eszmetörténeti, irodalomtörténeti, poétikai, metrikai, stb.) információkat adják meg. Ezek terjedelme és mélysége minden kiadandó szerző és mű esetében eltérő, egyéni mérlegelés, majd kollektív szakmai vita és szerkesztőbizottsági ajánlás eredménye lesz. Nem itt a helye a szöveghagyomány elemzésének, a kéziratok ismertetésének, általános kritikai alapelvek ismertetésének – ezt a bevezető tanulmány megfelelő részein kell elvégezni.

Másfelől a kommentár, természetéből adódóan, átveszi a forrásapparátus kiegészítésének és folytatásának feladatát is. A folytatás úgy értendő, hogy mindazok a szerző által jelölt vagy jelöletlen források, allúziók és reminiszcenciák, amelyek az *apparatus fontium* időhatárain kívül esnek (skolasztikus szövegek, humanista munkák), és nincs egyértelmű, kézikönyvsorozat vagy konszenzusosan használt, elfogadott adatbázis által rögzített szövegük, tehát idézésükre nem elegendő a forrásapparátusra kidolgozott egyezményes rövidített rendszer – itt hivatkozandók, és ha szükséges, idézendők. A hivatkozásnak minden esetben tartalmaznia kell az adott szövegkiadás vagy szakirodalmi tétel pontos bibliográfiai adatait (és ha van, akkor a szerkesztő általi utolsó hálózati elérés dátumával bővített url-címet). A címleírás formáját tekintve az Irodalomtörténeti Közlemények mindenkorai címleírási szabványa az irányadó.¹⁴ Az esetleges szabványváltozások átvételéről a sorozat szerkesztőbizottságának kell döntést hoznia, rugalmasan igazodva az apparátus nyelve révén érintett úzushoz (angol nyelvű apparátusnál pl. javasolt a „Chicago style” alkalmazása).

A forrásapparátus kiegészítésének lehetősége azt jelenti, hogy ha szükséges – például a forrásszöveg jelentését tartalmilag módosító változtatások miatt – itt a megfelelő

¹⁴ KECSKEMÉTI Gábor, *Könyvészeti leírási alapelvek az Irodalomtörténeti Közlemények c. folyóiratban = Bevezetés a régi magyar irodalom filológiájába*, id. kiad., 106–113; hálózati elérés: <http://www.itk.iti.mta.hu/szabvany.pdf>

terjedelemben akár idézhető is az *apparatus fontium*ban csak rövidített hivatkozással jelölt textus, hasonlóan a csak itt hivatkozott későbbi szövegekhez. A tárgyi jegyzetek idézeteit nem szükséges a főszöveg helyesírási normáihoz igazítani, azokat az idézett kiadásban talált formában közöljük.

Indices

A köteteket névmutatóval vagy bontott, személy- és helységnévmutatóval kell ellátni. Egyéb indexek csatolása is lehetséges (incipitek, kezdősormutatók, metrumok jegyzéke), az adott mű sajátos anyagától függően. A névmutatóba fel kell venni az előszóban, a szövegben és a jegyzetekben előforduló valamennyi tulajdonnevet. A latinos vagy kevert formában előforduló nevekhez keresztutalóval meg kell adni azok ma használatos modern nyelvi megfelelőit. Ókori személy- és helyneveknél (valósaknál és fiktíveknél) a névmutatóban minden esetben fel kell tüntetni a latin névváltozatot, akkor is, ha e nevek csak az előszóban és a jegyzetekben, és csak modern alakjukban szerepelnek. A nem közismert, de valós, és főként a szerzővel kapcsolatban álló vagy a mű tárgya szempontjából lényeges személynevek mellett az életrajzi alapadatokat (hivatás, születési és halálozási dátum) is fel kell tüntetni.

VI. Záró rendelkezések

A kiadásra kiválasztott műveket a sorozat szerkesztőbizottsága hagyja jóvá, azokhoz újabbakat csatolni, vagy a megállapított anyagból jóváhagyott tételt mellőzni csak egyeztetés után van lehetőség. A szerkesztő (szöveggondozó) kompetenciája minden, a szöveggel és a szövegen folytatott szakmai, szövegkritikai munka. A munka ütemezése (belső határidők kijelölése), a bevezető tanulmány és a tárgyi jegyzetek nyelvének megállapítása, a nyelvi és a szakmai lektor kiválasztása – a szöveggondozóval egyeztetve – a szerkesztőbizottság hatáskörébe tartozik. A kézirat lezárása és a sorozatszerkesztőnek történt átadása után a szöveg gondozójának kivételes esetben van lehetősége érdemi változtatásra (pl. új szövegforrás előkerülése, amely módosíthatja a tartalmi jellegű megállapításokat).

A létrejövő kiadvány alapesetben az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének és a szöveggondozónak közös szellemi tulajdona, minden újabb kiadást, utánnomást vagy bármely nem kutatási célú felhasználást tekintve a magyar törvények szerzői jogi rendelkezései az irányadóak.

Bene Sándor – Békés Enikő